

KRIEVIJAS KARASPĒKA IZVEŠANA NO LATVIJAS 1992–1994: DIPLOMĀTISKA UZVARA VAI POLITISKA PIEKĀPŠANĀS?

Tālavš Jundzis

Atslēgas vārdi: *Krievija karaspēks, stratēģiskie objekti, militārie pensionāri, starpvalstu sarunas, karaspēka izvešana, Latvijas–Krievijas līgums*

Raksts tapis sakarā ar bij. Padomju Savienības (kopš 1992. g. 28. janvāra — Krievijas) karaspēka izvešanas 20. gadadienu no Latvijas. Tā mērķis ir noskaidrot, cik lielā mērā 1994. g. 30. aprīlī noslēgtais Latvijas–Krievijas līgums par karaspēka izvešanu atbilst Latvijas un starptautiskajām interesēm. Rakstā analizētas Latvijas un Krievijas pozīcijas sarunās un jautājumi, kas radīja lielākās domstarpības. Pievērsta uzmanība starptautisko organizāciju un rietumvalstu lomai Krievijas karaspēka izvešanā, īpaši uzsverot ASV un Zviedrijas ieguldījumu. Raksta nobeigumā autors secina, ka Krievijas karaspēka izvešana no Latvijas nebūtu uzskatāma par Latvijas vai starptautiskās sabiedrības diplomātisko uzvaru, bet gan par mācību, veidojot savu drošības politiku attiecībā ar Krieviju mūsdienās un nākotnē. Raksts ieguvis jaunu aktualitāti sakarā ar Krievijas īstenoto agresiju Ukrainā un ar Baltijas valstu bažām par savu drošību.

Neatkarības atjaunošanas pasludināšana Latvijā 1990. g. 4. maijā notika ne tikai sarežģītos politiskos apstākļos, bet arī ievērojama PSRS karaspēka kontingenta klātbūtnē. Okupācijas militārā sistēma Latvijā un pārējās Baltijas valstīs saglabājās pamatos nemainīga līdz pat neatkarības faktiskajai atgūšanai. Tā pilnībā pakļāvās PSRS politiskajai un militārajai vadībai, kura neatzina Latvijas, Lietuvas un Igaunijas pasludināto neatkarību.

Pārejas periodā uz pilnīgu neatkarības atgūšanu Latvijā 1990.–1991. g. atradās PSRS Bruņoto spēku, Jūras Kara flotes un PSRS robežapsardzības karaspēka vienības, kuru personālsastāvā bija ap 60 tūkstoši cilvēku¹. Rīgā atradās Baltijas kara apgabala štābs, kas bija izvietojies neatkarīgās pirms-

kara Latvijas kādreizējās Kara ministrijas ēkā. Tam pakļāvās karaspēks ne tikai Latvijā, bet arī Igaunijā, Lietuvā un Krievijas Federācijas Kaļiņingradas apgabalā. PSRS militārās struktūras apsargāja un pilnībā kontrolēja Latvijas jūras un gaisa robežu ar rietumvalstīm.

PSRS militāristi Latvijā un pārējās Baltijas valstīs politiskās neitralitātes vietā aktīvi iejaucās politiskajos procesos, cenšoties nepieļaut faktiskās neatkarības atjaunošanu. Baltijas militārpersonu savienība publiski paziņoja, ka ar ieročiem rokās un bruņotām vienībām raksturīgajām metodēm nodrošinās PSRS nedalāmību un PSRS Konstitūcijas darbību Baltijā, nepieļaujot iedzīvotāju atteikšanos no sociālistiskās izveles². Šīs politiskās

nostādnes regulāri arī tika īstenotas dzīvē, iejaucoties gan Augstākās Padomes, gan pašvaldību darbībā, gan rīkojot dažnedažādas politiska rakstura provokācijas. Piem., kara jūrnieki Liepājā ar bruņumašīnām apsargāja Ļeņina pieminekli pilsētas centrā, lai neļautu izpildīt pilsētas pašvaldības lēmumu par šī pieminekļa demontāžu. 1990. g. 14.–15. maijā tika novērsti militāristu mēģinājumi vardarbīgi ielauzties Augstākās Padomes ēkā un pārtraukt deputātu darbu. Augusta puča (1991) laikā PSRS bruņotie spēki Latvijā aktīvi īstenoja pučistu rīkojumus, vardarbīgi pārņemot savā kontrolē televīziju, radio, sakaru mezglus u.c. stratēģiskos objektus; draudot ar arestiem Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Latvijas valdības vadītājiem.

Visā pārejas perioda laikā no neatkarības atjaunošanas pasludināšanas līdz tās starptautiskajai atzīšanai Latvija izmisīgi centās panākt militāro un citu samilzušo problēmu risināšanu politiska dialoga ceļā ar PSRS valdību un M. Gorbačovu. Maskava no šāda dialoga konsekventi izvairījās, demonstrējot savu kategorisko nostāju pret Baltijas valstu neatkarību un centieniem atdalīties no PSRS. Arī Īslandes 1991. g. martā publiskotais piedāvājums kļuva par starpnieci Baltijas valstu un PSRS sarunās³ Maskavai nebija pieņemams.

Šķietamā bezcerība attiecībā ar PSRS nemazināja Latvijas patriotu apņēmību agrāk vai vēlāk panākt PSRS karaspēka izvešanu. Pieaicinot Latvijas valdībai lojālus militāros speciālistus un ekspertus, jau 1990. g. jūlijā LR AP Aizsardzības un iekšlietu komisijas deputātu grupa sāka apzināt un izvērtēt PSRS militāro potenciālu Latvijā, lai veidotu koncepciju sarunām ar PSRS par karaspēka izvešanu. Šī darba procesā izveidojās cieša sadarbība ar Lietuvas un Igaunijas parlamentāriešiem, kā rezultātā jau 1991. g. 25. martā bija radies kopīgs Baltijas valstu koncepcijas projekts sarunām par PSRS karaspēka izvešanu. Koncepcija paredzēja PSRS karaspēka izvešanas secību un kārtību, pušu saistības, tiesības un pienākumus izvešanas laikā, kā

arī šī karaspēka uzturēšanās noteikumus līdz tā pilnīgai izvešanai, paredzot to īstenot divu gadu laikā.⁴ Jau pēc nepilna gada šīs iestrādes izrādījās ļoti noderīgas.

Situācija mainījās pēc augusta puča, kad sākās strauja Baltijas valstu neatkarības starptautiska atzīšana. Latvijas Republikas Augstākā Padome 1991. g. 29. augustā oficiāli pieprasīja Padomju Savienībai pilnīgi izvest savu karaspēku no Latvijas termiņos un kārtībā, kas saskaņota ar Latvijas Republiku. "PSRS bruņoto spēku atrašanās Latvijā vērtējama kā viena no pēdējām Molotova-Rībentropa noziedzīgā pakta seku paliekām Eiropā," uzsvērts Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmumā⁵.

Latvijas–Krievijas sarunas par karaspēka izvešanu

Pēc Padomju Savienības sabrukuma par tās tiesību pēcteci un juridisko mantinieci pieteicās Krievijas Federācija, kas 1992. g. 27. janvārī paziņoja par PSRS karaspēka Baltijā un Baltijas kara flotes pārņemšanu Krievijas jurisdikcijā. Lai sāktu sarunas par karaspēka izvešanu, jau 1992. g. 1. februārī Rīgā ieradās Krievijas Federācijas valdības priekšsēdētāja vietnieka Sergeja Šahraja vadītā delegācija. Latvijas delegāciju vadīja valsts ministrs Jānis Dinevičs. Ja Krievijas delegācijas sešiem locekļiem un 29 ekspertiem bija vēra ņemama diplomātiskā vai militārā pieredze⁶, tad Latvijas delegācijas 23 locekļiem šādas pieredzes nebija vai tā bija ļoti minimāla⁷.

Sarunu sākums bija cerīgs. Īsās, dažas stundas ilgušās tikšanās rezultātā delegācijas ātri nonāca pie kopīga komunikē. Tajā tika atzīts, ka Latvijā dislocētie bijušās PSRS Bruņotie spēki atzīstami par ārvalstu bruņotajiem spēkiem, kas izvedami no citas suverēnas valsts teritorijas⁸. Latvijas delegācija bija īpaši gandarīta, ka izdevās panākt, lai šo bruņoto spēku izvešana sāktos jau 1992. g. martā⁹. Nevēloties bojāt sarunu pozitīvo gaisotni, Latvijas delegācija neizvirzīja jautājumus par šī karaspēka atrašanos Latvijā okupācijas

un aneksijas rezultātā un tam atbilstošo karaspēka starptautiski tiesisko statusu.¹⁰ Tas krietni apgrūtināja Latvijas pozīcijas tālākajās sarunās, padarot neiespējamu vairāku Latvijai būtisku jautājumu atrisināšanu.

Krievija turēja doto vārdu par armijas izvešanas sākšanu. 1992. g. 19. martā no Salacgrīvas tika izvesta pavisam neliela radiotehniskās pretgaisa aizsardzības vienība. Krievijas puse tai pievērsa plašu publicitāti, cenšoties izrādīt starptautiskajai sabiedrībai savu labo gribu. Latvijas politiķi turpretim palika pilnīgā neziņā, kad un kādā kārtībā sekos armijas izvešanas turpinājums, nemaz jau nerunājot par to, kad izvešana varētu tikt pabeigta.

Sarunas par Krievijas Bruņoto spēku izvešanu no Latvijas turpinājās līdz pat 1994. g. 30. aprīlim, kad Maskavā Latvijas prezidents Guntis Ulmanis, Latvijas Ministru prezidents Valdis Birkavs un Krievijas prezidents Boriss Jeļcins parakstīja starpvalstu līgumu paketi šajā jautājumā. Sākotnējais cerīgums sarunu sākuma posmā izrādījās maldinošs. Sarunas izvērsās ļoti smagas un sarežģītas, prasot delegācijām un ekspertiem pūles 26 mēnešu garumā un 13 tikšanās reizes gan Latvijā, gan Krievijā.

Sarunas ietekmēja gan delegāciju un ekspertu sastāvs, gan it īpaši to vadītāji. Latvijas delegācijas vadītājs enerģētikas speciālists Jānis Dinevičs starpvalstu sarunas vadīja pirmo reizi mūžā, turklāt bez jebkāda diplomātiskā darba pieredzes vai izglītības. To viņš kompensēja ar savu politisko intuīciju un dažus gadus ilgo pieredzi Atmodas un neatkarības atjaunošanas procesos. Viņam palīdzēja tādas rakstura īpašības kā nosvērtība un neatlaidība, laba loģiskā domāšana, spēja uzklaut sarunu biedru un argumentēti aizstāvēt savu viedokli.

Nomainot Jāni Dineviču, pēc jaunās valdības apstiprināšanas par Latvijas delegācijas vadītāju 1993. g. 3. augustā kļuva Ārlietu ministrijas parlamentārais sekretārs vēsturnieks Mārtiņš Virsis. Virsis bija tikko ievēlēts

par Latvijas Saeimas deputātu un viņam bija gandrīz trīs gadu pieredze Ārlietu ministrijā, t.sk. kā ministra vietniekam. Turklāt M. Virsis sarunās ar Krievijas Federāciju bija piedalījies kā Latvijas delegācijas loceklis jau no paša sākuma. Virsis pēc sava rakstura nebija tik atklāts kā J. Dinevičs. Viņš centās izvairīties no konfrontācijas un labprātāk meklēja kompromisus. Politiskajiem pretiniekiem Latvijā tas radīja bažas, vai M. Virsis Latvijas intereses aizstāv pietiekami konsekventi. Par to nešaubījās zviedru diplomāts Larss Fredēns, kurš savās atmiņās par M. Virsi raksta: "Visa viņa būtība izstaroja skepsi. Viņa aizdomīgums pret Maskavu bija dziļš kā bezdibenis, ar to mēroties varēja tikai viņa neuzticēšanās naivajiem Rietumu politiķiem... Starpvalstu sarunas ar Krieviju viņš vadīja ar nelokāmību un modrību."¹¹ Arī bijušais premjerministrs Valdis Birkavs uzskata joprojām, ka M. Virsis sarunas vadīja sekmīgi¹².

Sarunu veicināšanai delegācijas vienotās par ekspertu darba grupu izveidošanu, kas kopīgi strādātu pie līgumu projektu sagatavošanas. Latvijas ekspertu grupu vadīja aizsardzības ministra vietnieks pulkvedis Dainis Turlais, kam jau bija pieredze padomju karaspēka izvešanā no Afganistānas. Viens no viņa vietniekiem bija ģenerālis ar padomju armijas pieredzi Gunārs Alksnis, kas nesen bija kļuvis par Latvijas vēstniecības Krievijā padomnieku. Ekspertu grupas un tās vadītāju kompetence bija liels atslōgs Latvijas delegācijai, kurai šādas pieredzes nebija. Tā, piem., jau ekspertu grupu otrās tikšanās laikā 1992. g. 17.–19. martā Līgatnē Latvijas ekspertu grupa varēja piedāvāt apspriešanai dokumenta projektu „Vienošanās starp Latvijas Republiku un Krievijas Federāciju par bijušās PSRS Bruņoto spēku, kuri atrodas Krievijas Federācijas jurisdikcijā, plānveidīgas pilnīgas izvešanas no Latvijas teritorijas nosacījumiem, termiņiem un kārtību un to tiesisko statusu izvešanas periodā”¹³. Vienošanās galvenās nostādnes, kas bija formulētas 96 punktos, ekspertu līmenī turpat tika arī sa-

skaņotas, vien atstājot daļu strīdīgo jautājumu izlemšanai starpvaldību delegācijām. Par šo dokumentu D. Turlais saka, ka tas Latvijai bijis izdevīgāks, nekā gala rezultātā Maskavā parakstītais¹⁴.

Krievijas delegācijas vadītāju Sergeju Šahraju jau 1992. g. aprīlī nomainīja Krievijas Ārlietu ministrijas ārkārtējais un pilnvarotais vēstnieks, ministrijas pārvaldes priekšnieka vietnieks, diplomāts ar pieredzi Sergejs Zotovs, kurš sarunas veda līdz to noslēgumam 1994. g. aprīļa beigās. S. Zotovs bija pilnīgs S. Šahraja pretstats: valdonīgs, pašpārliecināts, viltīgs. Man prātā palikuši viņa demagoģiskie apgalvojumi pie sarunu galda par to, ka Krievijas karaspēkam Latvijā pienākoties diplomātiskais statuss atbilstoši starptautiskajām tiesībām. Lieki būtu teikt, ka viņa izpratnē Padomju Savienība nekad Latviju nav okupējusi¹⁵. Viss par S. Zotova personību teiktais ļoti ietekmēja un sarežģīja sarunu procesu.

Sarunas kļuva pavisam saspringtas un nervozas kopš 1993. g. beigām, kad notikumi Krievijā liecināja par nacionālradikālo politisko spēku aktivizēšanos un pat iespējamo nonākšanu pie varas. Latvijas delegācija M. Virša vadībā un Latvijas Republikas Ministru prezidenta V. Birkava tiešā pārraudzībā centās iespējami ātrāk — reizēm pat šķīta, par katru cenu, panākt līguma parakstīšanu, tiekot skaidrībā par armijas izvešanas gala termiņu. Pārējie jautājumi palika novārtā, līdz 1994. g. pavasarī, jau pēc līgumu paketes parafēšanas 15. martā, sākās intensīvi protesti un politiskas akcijas Latvijā tās latviskajā sabiedrības daļā, kā arī pašā Saeimā.

Latvijas pozīcija sarunās

Jau dažus mēnešus pēc sarunu uzsākšanas tās tālāk uz priekšu nevirzījās, jo Krievijas puse izvirzīja aizvien jaunus un jaunus, galvenokārt politiska rakstura priekšnosacījumus armijas izvešanai. Sarunas bija tuvu strupceļam.

Latvijas delegācijai bija vajadzīgs politisks atbalsts un skaidri definēta Latvijas politiskā nostāja visaugstākajā līmenī. Šim nolūkam kalpoja Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums “Par starpvalstu sarunām ar Krieviju karaspēka izvešanas jautājumā”, ko tā pieņēma 1992. g. 15. septembrī¹⁶. Šajā lēmumā formulēti pamatprincipi turpmākajām sarunām, tai skaitā nosakot, ka Krievijas karaspēka pilnīga izvešana jāpabeidz 1993. g., un tā nav saistāma ne ar kādiem Latvijai diktētiem nosacījumiem. Debatēs par šī lēmuma pieņemšanu Augstākajā Padomē pacēlās arī jautājums par Krievijas karaspēka nosaukšanu atbilstoši vēsturiskajai īstenoībai — par okupācijas karaspēku. Latvijas delegācijas vadītājs, atbildot uz šo jautājumu, teica: “Ja gadījumā notiek šī pozīcijas maiņa, ja Augstākā Padome pieņem, ka ir jāpāriet uz terminoloģiju “okupācijas karaspēks”, tad tādā gadījumā sarunas principā ir jāsāk no jauna. Jo no šā momenta izriet pavisam citas konsekvences. Citādi ir jāsāk strādāt pie pavisam jaunām koncepcijām, pie pavisam jauniem nolīgumiem un ir konsekventi jāievēro, kas izriet no šīs te lietas. Es domāju, ka šo lietu risinot tā, kā mēs bijām trīs valstis vienojušās, tuvākajā laikā var panākt šo izvešanu. Ja mēs izņemam no citas koncepcijas, tad, es domāju, tas ievilks sarunas uz ilgu laiku.”¹⁷ Šīs nostādnes nemainīja arī jaunievēlētā Latvijas Republikas Saeima, taču Krievijas politiskais spiediens un Rietumvalstu samiernieciskā nostāja acīmredzami prasīja korektīvas.

Pēc Latvijas Republikas Saeimas ievēlēšanas un jaunas valdības sastādīšanas kopš 1993. g. rudens Latvijas Republikas Ārlietu ministrija un Saeimas Ārlietu komisija regulāri sprieda par Latvijas pozīciju sarunās ar Krieviju. Tā laika ārlietu ministrs Georgs Andrejevs atceras, ka šajās diskusijās iezīmējās trīs risinājumu veidi (ar paveidiem):

Pirmkārt, panākt karaspēka izvākšanu bez jebkāda starpvalstu līguma, sekojot Lietuvas piemēram, kura to risināja abu valstu aizsardzības ministru līmenī;

Otrkārt, noslēgt starpvalstu līgumu par Krievijas Bruņoto spēku izvešanu, nerisīnot tajā jautājumu par Skrundas lokatoru;

Treškārt, noslēgt starpvalstu līgumu par Krievijas Bruņoto spēku izvešanu, atrunājot tajā arī Skrundas lokatora jautājumu¹⁸.

Pirmie divi risinājumi tika noraidīti. Panākt armijas izvešanu bez līguma Latvijas gadījumā nozīmētu "nedarīt neko", kas paildzinātu Krievijas Ziemeļrietumu reģiona štāba, daudzo karaspēka daļu un stratēģisko objektu izvākšanu. Arī Skrundas jautājuma nerisināšana līgumā Latvijai nebūtu izdevīga, jo tad Krievija censtos to saglabāt iespējami ilgāk¹⁹.

Skrundas jautājums bija jāatrisina tiesiski starpvalstu līgumā. Diskusijas turpinājās, kā to pareizāk būtu darīt. Viens no risinājumiem — nepieļaut izņēmumu laika ziņā Skrundas lokatora funkcionēšanai un panākt tā izvākšanu līdz ar visas armijas izvešanu. Šo risinājumu noraidīja, jo tad armijas palikšana varētu te ievilkties vēl sešu gadu garumā. Negribējās arī pieņemt Krievijas priekšlikumu par Skrundas lokatora saglabāšanu Latvijā vēl uz sešiem gadiem, jo tas būtu ilgstošs izaicinājums Latvijas drošībai. Tad nu Latvija nonāca pie pozīcijas, ka Skrundas objekta funkcionēšanu varētu pieļaut ne ilgāk par trim gadiem, paredzot vēl papildu gadu šī objekta demontāžai un nojaukšanai pēc tā darbības izbeigšanas. Turklāt Krievijai jānodrošina, lai objektu apkalpotu civilpersonas un to uzraudzītu starptautiskie eksperti. Savukārt jaunā, vēl nepabeigtā Skrundas objekta demontāža jāuzsāk nekavējoties²⁰.

Latvijas kļūda bija tā, ka sarunu posmā kopš 1993. g. rudens tā koncentrējās un vēlēja visus savus spēkus Skrundas problēmas risināšanai, novārtā atstājot Krievijas citas prasības, t.sk. par sociālajām garantijām militārajiem pensionāriem.

Krievijas pozīcija

Krievijas pozīcija starpvalstu sarunās balstījās uz gatavību armiju no Latvijas izvest. Tomēr armijas izvešanas termiņus Krievi-

ja saistīja ar daudziem nosacījumiem, kuru skaits pakāpeniski pieauga, un saistībām, kuras Latvijai būtu jāuzņemas.

Dažu mēnešu laikā pēc sarunu uzsākšanas Krievijas prasības pieauga tiktāl, ka tās jau veidoja veselu paketi, ko Baltijas valstu ārlietu ministriem 1992. g. 6. augustā iesniedza Krievijas ārlietu ministrs V. Kozirevs. Krievija puda gatavību karaspēku izvest līdz 1994. g. beigām, ja Baltijas valstis būtu gatavas vienoties deviņos jautājumos, no kuriem būtiskākie bija:

- saglabāt savu valstu teritorijā uz laiku dažus stratēģiskos objektus;
- necelt prasības par zaudējumu atlīdzību, kas izvirzītas Padomju Savienībai par periodu no 1940. līdz 1991. gadam;
- piedalīties dzīvokļu celtniecībā, t.sk. izmantojot starptautiskos avotus, izvedamo karaspēka daļu karavīriem, vienojoties par objektu skaitu un to nodošanas termiņiem;
- atrisināt jautājumu par izvedamā karaspēka atstātā nekustamā īpašuma kompensāciju;
- sociāli tiesiskās aizsardzības garantijas un personīgās tiesības karavīriem, militārajiem pensionāriem un viņu ģimenes locekļiem²¹.

Krievijas prasības Baltijas valstīm bija pat stingrākas nekā tām Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm, kurās padomju karaspēks atradās uz līgumu pamata un kuras arī pieprasīja tā izvešanu pēc Varšavas līguma militārās organizācijas sairšanas. Iespējams, tā bija Krievijas atbilde uz Baltijas valstu panākto politisko atbalstu EDSA jūlijā. Krievija arī apzinājās, ka tā nepārkāpj EDSA prasības, kas runā par ārzemju, nevis okupācijas karaspēka izvešanu no Baltijas valstīm²².

Krievijas pozīcija bija pilnīgā pretrunā ar starptautiskajām tiesībām un to pamatprincipiem, atbilstoši kuriem okupācijas karaspēkam ne tikai iespējami ātri un bez jēlkādiem nosacījumiem jāpamet svešas valsts teritorija, bet arī jāatlīdzina visi nodarītie zaudējumi.

Pasludinot sevi par Padomju Savienības juri-disko pēcteci, Krievija labprāt piesavinājās vi-sus no tā izrietošos labumus, bet darīja visu, lai izvairītos no pienākumiem un zaudējumu atlīdzināšanas. Vēl vairāk tā centās sevi no-stādīt valsts–labvēles pozīcijā, pieprasot par saviem “pakalpojumiem” pilnīgi nepamatotu un neadekvātu atlīdzību.

Lai uzturētu šo mītu un gūtu priekšrocī-bas sarunās, Krievija regulāri nāca klajā ar politiskiem paziņojumiem un ar dekrētiem par armijas izvešanas apturēšanu, apsūdzot Latviju krievalodīgo tiesību pārkāpumos. Šā-dus pārkāpumus Latvijā neatklāja nedz ANO, nedz EDSA, nedz Eiropas Padomes eksperti.

Krievijas pozīcija sarunās turklāt neatbil-da tās patiesajiem nodomiem un faktiskajai rīcībai. Lai arī kaulēšanās par armijas izve-šanu un tās termiņiem turpinājās līdz pat līguma parakstīšanai, jau 1992. g. sākumā Krievijas rīcība liecināja par konsekventu izšķiršanos vismaz militārajā ziņā pamest Baltijas valstis. Pretstatā oficiālajai un pla-ši publiskotajai Krievijas armijas izvešanas uzsākšanai no Latvijas 1992. g. martā jau tā paša gada februārī visdziļākajā slepenībā no Latvijas izvāca supermodernās zeme-gaiss tipa raķetes S-300 (NATO apzīmējums SA-10), kas ir amerikāņu *Patriot* analogs. Tādā pašā slepenībā Latviju atstāja S-75 un S-200 raķetes, kuras pielāgotas kodolgalvi-ņu nešanai, un vairāki simti kodolgalviņu, ko pārveda uz kodolieroču noliktavām Krievijā (Sebežā)²³.

Stratēģisko ieroču un kodolgalviņu izve-šanas jautājumi sarunās netika apspriesti²⁴, taču tie liecina par Krievijas patiesajiem nodomiem savas stratēģiskās aizsardzības pirmo līniju no Latvijas un Igaunijas atvilkt tuvāk Pēterburgai (Ļeņingradai), izvietojot to drošībā savas valsts teritorijā. Man prātā pa-likušas sarunas ar padomju armijas ģenerā-ļiem, kuri vēl 1991. g. apgalvoja, ka Padom-ju Savienības stratēģiskās aizsardzības līnija Latvijā un Igaunijā ir praktiski neaizstājama Krievijas drošībai²⁵.

Elementāra militārā loģika ļauj saprast, ka stratēģiskā karaspēka atvilkšana no Lat-vijas, kur tas izvietojās pa visu Baltijas jūras piekrasti, nozīmē arī konvenciālā karaspēka izvešanu. Bez pienācīga militāri stratēģiskā vairoga konvenciālais karaspēks ir neaizsar-gāts un pakļauts neattaisnotam riskam, ko labi saprot ikviens militārais stratēģis. To ap-stiprina arī zviedru diplomāts Larss Fredēns: “Pēc manām domām, nebija iedomājams, ka Krievija plānotu paturēt sauszemes armi-ju Baltijā, ja tā šādā veidā sākusī pārvietot gaisa aizsardzību. Lēmumam izvest SA-10 vienības un iznīcinātājlidmašīnas, no loģi-kas viedokļa raugoties, vajadzētu izrietēt no svarīgāka lēmuma — ka notiks vairāk vai mazāk pilnīga bruņoto spēku atvilkšana no Baltijas.”²⁶ Ja Latvijas politiķi un sarunvedēji tolaik zinātu un saprastu Krievijas manevra nozīmi, tad tas ne tikai aiztaupītu šaubas par Krievijas karaspēka patieso vēlmi atstāt Latviju, bet arī ļautu daudz labvēlīgāk Lat-vijas interesēm atrisināt mantiskos un mili-tārpersonu sociālās aizsardzības jautājumus.

Ņemot vērā Krievijas jaunās stratēģiskās nostādnes, karaspēka uzturēšana Latvijā tai bija neizdevīga un tās ātrāka izvešana, pirm-kārt, bija pašas Krievijas interesēs. Patiesi sarežģītā situācijā karaspēka vienības Latvijā nonāca pēc tam, kad no tām demobilizējās obligātā dienesta karavīri, bet jaunu karavīru ieviešanu Latvija vairs neatļāva. To labi redzē-ja un saprata Krievijas militārā vadība, kas faktiski turpināja armijas izvešanu, neatkarīgi no pavērsieniem starpvalstu sarunās²⁷. Te veidojās pretruna ar Krievijas ārlietu resoru, kurš vēl palikušo karaspēku līdz pat līguma parakstīšanai nemitīgi izmantoja kā draudu un spiediena līdzekli starpvalstu sarunās.

Militāri stratēģiskie objekti

Aukstā kara laikā PSRS militārās aizsar-dzības stratēģijā Baltijas valstu teritorijas pēc savas nozīmes ierindojās trešajā aizsar-dzības līnijā tūlīt aiz PSRS Rietumu centrā-lās armijas grupas (Vācijas Demokrātiskā

Republika, Čehoslovākija, Ungārija un Polija), Baltkrievijas un Ukrainas. Atbilstoši tam izveidotajā Baltijas kara apgabalā (Latvija, Lietuva, Igaunija, Kaļiņingradas apgabals) izvietojās visu veidu sauszemes, jūras un gaisa karaspēks. 3009 karaspēka daļās dienēja 250 000 karavīru²⁸. To apbruņojumā bija ne tikai konvenciālie, bet arī kodolieroči, ballistikās raķetes un pārtvērējraķetes. Vēl 1989. g. Latvijā atradās 185 kodolgalviņas, Lietuvā — 325, Igaunijā — 270²⁹, kuras visas tika izvāktas 90. gadu sākumā, kad Baltijas valstis bija konsekventi nostājušās uz savas neatkarības atjaunošanas ceļa.

Sarunās par Krievijas jurisdikcijā nonākušā padomju karaspēka izvešanu no Latvijas Krievijas delegācija vispirms centās panākt, ka vairākiem stratēģiski militāriem objektiem Latvijā būtu jāpaliek kā Krievijas karabāzēm. Krievija uzstāja, ka tās stratēģiskās intereses pēc sava karaspēka pilnīgas izvešanas tā nespēj nodrošināt bez Skrundas radiolokācijas stacijas, kosmiskās izlūkošanas objekta "Zvaigzņīte" Ventspils apkārtnē un Baltijas jūras karaflotes bāzes Liepājā, Tosmārē.

Tūlīt bija jūtams, ka Krieviju īpaši interesē Skrundas radiolokācijas stacija, kura Latvijā darbojoties atbilstoši PSRS un ASV līgumam. Krievijas delegācija skaidroja, ka Krievija ne tikai nevar ignorēt savas stratēģiskās intereses šī objekta sakarā, bet arī to, ka tai nav tiesību vienpusēji lauzt savulaik noslēgto starpvalstu līgumu ar ASV, kurš juridiski joprojām ir spēkā. Jāatzīst, ka Latvijai sākotnēji bija ļoti maz informācijas gan par šo līgumu, gan paša Skrundas objekta nozīmi.

Skrundas radiolokācijas stacijai tiešām bija stratēģiski svarīga loma PSRS pretballistisko raķešu aizsardzības sistēmā. Kopā ar vēl citām līdzīgām radiolokācijas stacijām, kas apjoza pa perimetru visu Padomju Savienības teritoriju, tā nodrošināja agrīno brīdināšanu pret kodoluzbrukumiem. Skrundas radiolokācijas stacija spēja noteikt pretinieka bal-

listisko raķešu lidojuma trajektoriju sektorā no Spānijas dienvidiem līdz par Murmanskaī Kolas pussalā.

Skrundas radiolokācijas stacija bija viena no divām pirmajām, ko vislielākajā slēpenībā uzcēla Padomju Savienībā laikā no 1963. līdz 1969. g. Jau pēc gadiem 10–15 šī sistēma bija tehnoloģiski nevecojusi un 1985. g. Skrundā sāka celt jaunu *Darjal-UM* tipa agrās brīdināšanas radiolokācijas staciju, kuras celtniecība tuvojās nobeigumam tieši tai laikā, kad jau bija sākušās sarunas par armijas izvešanu. Krievijas delegācija sarunās pieprasīja atļaut pabeigt jaunās vismodernākās radiolokācijas stacijas būvi, taču Latvija tam kategoriski nepiekrita.

Tikai daļēji pamatots izrādījās Krievijas delegācijas apgalvojums, ka pretballistisko raķešu radars (*ABM* radars) Skrundā atradās atbilstoši PSRS–ASV līgumam un tāpēc radara darbība nav pārtraucama. ASV un PSRS 1972. g. 26. maijā Maskavā parakstītais līgums par pretballistisko raķešu sistēmu ierobežojumu tik tiešām noteica ierobežojumus katrai valstij arī attiecībā uz maksimālo radaru skaitu un to jaudām, bet neprecizēja to atrašanos konkrētās ģeogrāfiskās vietās. Turklāt līguma devītais pants aizliedza pretballistisko raķešu sistēmu izvietojumu ārpus līgumslēdzēju valstu nacionālajām teritorijām³⁰.

Nepamatoti izrādījās arī Krievijas apgalvojumi sarunu sākumā par Skrundas radiolokācijas stacijas neaizstājamību. Blakus sektoros izvietotās Mukačevas un Murmanskas radiolokācijas stacijas spēja kompensēt Skrundas lokatora funkcijas, paplašinot savu darbības zonu. Pretballistisko raķešu aizsardzības sistēma Padomju Savienībā bija veidota tā, ka divas malējas radiolokācijas stacijas vienmēr spēja aizvietot vienu vidējo, lai arī samazinājās radiolokācijas datu precizitāte. Turklāt pastāvēja reāla iespēja Skrundas staciju pilnībā aizstāt ar Baranovičos (Baltkrievija) vēl 1981. g. celt sāktu, bet uz laiku iekonservēto radiolokācijas staciju. Finansiālo līdzekļu trūkuma un klaja nesaimnieciskuma dēļ šis

stacijas celtniecību pabeidza tikai 1998. g. beigās, bet iekārtu uzstādīšana un to pārbau-
dīšana prasīja vēl vairāk nekā trīs gadus, līdz
2002. g. pirmajā pusgadā tā pilnībā uzsāka
funkcionēt³¹.

Skrundas radiolokācijas vecā stacija dar-
bu Latvijā turpināja līdz 1998. g. augustam,
bet jaunajai stacijai *Darjal-UM* domāto 18
stāvu korpusu uzspridzināja ar ASV, Zvied-
rijas un Somijas atbalstu un finansējumu
1995. g. 4. maijā. Krievija tomēr spēja iztikt
bez Skrundas aizvietotājstacijas vēl trīs gadus
astoņus mēnešus, kamēr darbu sāka stacija
Baranovičos.

Ne visi Latvijā atbalstīja un daži joprojām
nosoda Skrundas jaunā objekta uzspridzinā-
šanu, norādot uz tā izmantošanas neizman-
totajām iespējām zinātniskiem mērķiem vai
tūrismam. Zinātniskiem mērķiem, piem., as-
trofiziskajiem pētījumiem, šī objekta izman-
tošana pēc speciālistu sniegta atzinuma būtu
samērā niecīga. Turklāt objektā nebija uzstā-
dītas iekārtas, kuru iegādei Latvijas budžets
izrādītos par mazu. Šī objekta uzspridzināša-
na bija Latvijai stratēģiski nozīmīga, jo izslē-
dza jebkurus iespējamus Krievijas tīkojumus
aizkavēties Skrundā pēc nolīgta termiņa vai
tur kādreiz atkal atgriezties.

Par otru, ne mazāk svarīgu, Krievija uz-
skatīja citu stratēģisko objektu Latvijā —
kosmiskās telpas kontroles sistēmas staciju
“Zvaigznīte” Ventspils rajona Irbenē. Tās
oficiālais nosaukums — 649. atsevišķais
kosmisko objektu radioizstarojumu izlūkoša-
nas punkts, saukts arī par “Ventspili-8”. Šī
bija viena no padomju superslepenās kos-
miskās telpas kontroles sistēmas “Zvaigzne”
piecpadsmit stacijām, no kurām četras at-
radās ārzemēs (Kubā, Birmā, Vjetnamā un
Mongolijā). Tās uzdevums kopā ar pārējām
stacijām bija kontrolēt mākslīgos zemes pa-
vadoņus, t.sk. pārtvert ASV pavadoņu tele-
metrisko un sakaru informāciju. Ventspils sta-
cija bija viena no pirmajām PSRS, ko uzcēla
1967.–1969. g. un viena no lielākajām (tajā
izvietojās trīs superjaudīgi lokatori)³².

Sarunās par armijas izvešanu “Zvaigznī-
te” bija viens no strīdus jautājumiem līdz pat
1993. g. rudenim. Taču Krievijas delegācijas
argumenti tā saglabāšanai bija jūtami vājāki
nekā attiecībā uz Skrundas lokatoru. Turklāt
Krievija nespēja un īpaši arī necentās attais-
not “Zvaigznītes” kā kosmiskās spiegošanas
objekta būtību. Latvijas nostāja bija katego-
riskā un, iespējams, Krievija arī saprata, ka
nedz ASV, nedz citas rietumvalstis neatbals-
tīs šī objekta saglabāšanu Latvijā. 1993. g.
pavasārī Latvijas amatpersonām pirmo reizi
izdevās panākt atļauju ierasties šajā objektā
un to apskatīt, kas jau liecināja par Krievijas
pozīcijas maiņu³³.

Ventspils “Zvaigznīti” Latvija pārņēma
īsi pirms armijas izvešanas pabeigšanas —
1994. g. jūlijā. Objekts bija izpostīts. Viena
no trim paraboliskajām antenām bija aizvesta
kopā ar aparatūru, atstātā aparatūra sabojā-
ta, sakaru un elektrokabeļi pārcirsti, telpas
izdemolētas. Tomēr bija palikušas vēl divas
radioteleskopiskās antenas, kuru nozīmi un
iespējas prata novērtēt daži zinātnieki entu-
ziasti. Pateicoties viņiem, pēc armijas aizie-
šanas objektu nesagrāva, bet nodeva Latvijas
Zinātņu akadēmijas rīcībā. Tagad šeit izvei-
dots un darbojas Ventspils starptautiskais ra-
dioastronomijas centrs, kura divas atjaunotās
radioteleskopiskās antenas pēc saviem teh-
niskajiem parametriem ir kvalitatīvākās visā
Ziemeļeiropā³⁴. Tās tagad kalpo zinātniskiem
mērķiem.

Liepājas kara osta Tosmāre kā Krievijas
stratēģiskajām interesēm saglabājams ob-
jekts faktiski tika nosaukts tikai sarunu sā-
kumu posmā un iekļauts starpvalstu līguma
pirmajā projektā, ko ekspertu darba grupas
apsprieda 1992. g. 17.–19. martā³⁵. Jau
1992. g. 30. jūnija–2. jūlija ekspertu sēdē
Rīgā Krievija vairs neizvirzīja prasību par Lie-
pājas kara ostu, bet turpināja vien cīnīties
par Skrundas un Ventspils stratēģiskajiem
objektiem³⁶. Faktiski Krievijai nebija arī ne-
kādu argumentu, kādēļ būtu nepieciešama
Liepājas kara osta, jo tai jau bija kara ostas

tuvumā esošajā Kaļiņingradas apgabalā. Ir pamats domāt, ka Liepājas kara osta nebija vis Krievijas stratēģisko interešu objekts, bet vien "maiņas nauda" diplomātiskajām sarunām. To apstiprina zviedru diplomāta L. Fredēna teiktais: "Liepājā bija karosta — viena no lielākajām kara ostām pie Baltijas jūras. Mēs Stokholmā brīnījāmies, vai Krievijai patiesi ir nodoms to saglabāt vēl vairākus gadus pēc tam, kad pārējais karaspēks būs pametis Latviju. Tas nešķita loģiski: bez sauszemes karaspēka un kara aviācijas atbalsta šo bāzi krīzes vai kara gadījumā nebūtu iespējams nosargāt. Pie tam, kā dzirdējām, osta bija pagrimuma stāvoklī."³⁷ Krievijas diplomātiem tomēr neizdevās to izmantot pilnībā, jo Baltijas kara flotes komandieris admirālis Vladimirs Jegorovs aktīvi ķērās pie flotes ātrākas izvešanas, lai pasargātu to no bezjēdzīgajiem uzturēšanās izdevumiem Liepājā.

Krievijas diplomātiskās spēles un patiesās intereses attiecībā uz stratēģiskajiem objektiem Latvijā drīz vien arī atklājās. Krievijas ārlietu ministra vietnieks V. Čurkins 1993. g. decembra sākumā Briselē informēja Latvijas ārlietu ministru G. Andrejevu, ka Krievija ir gatava atteikties no prasības saglabāt Ventspils objektu un Liepājas kara ostu, ja Latvija piekritīs Skrundas radara saglabāšanai vēl sešus gadus³⁸.

Militārie pensionāri

Militāro pensionāru problēma sarunās ar Krieviju izrādījās ne mazāk smaga kā Skrundas jautājums. Tikai atšķirība tā, ka Skrundas problēmu risināt palīdzēja ASV un Zviedrija, bet militārie pensionāri palika Latvijas ziņā. "Latvijas ārpolitiskā vadība nevēlējās, lai šajā lietā iesaistītos kāds no malas," atceras L. Fredēns³⁹. Iespējams, to veicināja delegācijas vadītāja M. Virša nostāja, ka pensionāri taču ir gados veci un jautājums drīz atrisināsies pats no sevis⁴⁰.

Tikai pamazām arī Latvijā visos līmeņos sāka apzināties militāro pensionāru problēmas patieso būtību un slēptos draudus dro-

šībai. Būtībā militārie pensionāri bija daļa no tās pašas padomju (okupācijas) armijas, tikai pārgērbta civilajās drēbēs. Viņi visi bija zvērējuši uzticību Padomju Savienībai vai Krievijai un tās armijai. Viņu vidū bija gan bijušie armijas izlūkošanas un pretizlūkošanas daļu speciālisti, gan politisko pārvalžu ideoloģiskie darbinieki, gan speciālo uzdevumu un desanta vienību karavīri. Tikai nelielai daļai no viņiem bija kāda radniecība vai saite ar Latviju pirms pensionēšanās. Viņi vienkārši bija izmantojuši savas privilēģijas pēc dienesta pabeigšanas brīvi izvēlēties savu dzīves vietu. Latvija, kuru Padomju Savienībā uzskatīja par tuvajām ārzemēm tās augstākās labklājības un kultūras līmeņa dēļ, bija ļoti pievilcīga militārajiem pensionāriem, kurus pēc ierašanās dāsni apdāvināja ar dzīvokļiem un kuri baudīja arī daudzas citas privilēģijas salīdzinājumā ar pamatiedzīvotājiem. Visbeidzot, pretēji M. Virša uzskatiem, tie lielākoties nebija vis veci un nespējīgi sirmgalvjī, bet vīri spēka gados, sākot pat no 40 gadu vecuma⁴¹. Tas tāpēc, ka pensionēšanās vecums no padomju armijas bija noteikts ļoti zems un turklāt dienesta vienu gadu Padomju Savienības ziemeļu reģionos ieskaitīja pensijas saņemšanas stāžā kā divus, bet dienestu Afganistānā — trīs gadus viena vietā.

Militāro pensionāru skaits Latvijā bija daudz lielāks nekā Lietuvā, kur to bija pavisam maz, un Igaunijā. Latvijas situāciju šai ziņā vēl vairāk sarežģīja arī lielais civiliedzīvotāju skaits, kas bija te ieradušies vēl padomju laikos no visdažādākajiem Padomju Savienības reģioniem, lielākoties atkal meklējot sev labākus dzīves apstākļus. Tikai Latvijā pamatnācija jau jutās apdraudēta tā iemesla dēļ, ka cittautiešu skaits tuvojās pusei no visiem iedzīvotājiem (48%). Latvijā atstāto militāro pensionāru skaits sasniedza vismaz 25 000, no kuriem 22 320 tika legalizēti ar Latvijas–Krievijas līgumu⁴². Ņemot vērā, ka katram pensionāram bija arī ģimene, tad kopā Latvijā palikušo skaits mērāms robežās no 75 līdz 100 tūkstošiem.

Sarunās ar Krieviju Latvija jau sākotnēji izturējās ar izpratni militāro pensionāru jautājumā un bija gatava piekrist, ka Latvijā paliktu visi tie, kuri demobilizējušies un ieradušies te pirms 1990. g. 4. maija. Nedaudz vēlāk Latvija pat bija gatava piekāpties, par robežšķirtni izņemot 1991. g. 21. augustu, bet Krievija turpināja pieprasīt, lai te varētu palikt visas pensionētās militārpersonas, neatkarīgi no tā, kad tās ieradušās. M. Virša vadītā delegācija beigu beigās piekāpās, ka Latvijā paliks visi tie militārie pensionāri un viņu ģimenes locekļi, kuri te ieradušies līdz 1992. g. 28. janvārim, kad PSRS karaspēku savā jurisdikcijā pārņēma Krievija. 1994. g. 15. martā līdz ar to Latvijas un Krievijas delegācijas parafēja visu līgumprojektu paketi. Faktiski tas nozīmēja visu Latvijā esošo Krievijas militāro pensionāru un viņu ģimeņu atstāšanu. Kā norāda tā laika Latvija premjerministrs V. Birkavs: „Tā bija cena par armijas izvešanu.”⁴³

Līgumprojektu parafēšana, galvenokārt militāro pensionāru jautājumā, noveda pie augstākā līmeņa politiskās spriedzes Latvijas sabiedrībā, kas draudēja ar masveidīgām revolucionārām akcijām. Tika prasīta gan ārlietu ministra, gan valdības demisija un pat Latvijas Republikas Saeimas ārkārtas vēlēšanas, lai nepieļautu līgumu parakstīšanu. Sākotnēji arī Valsts prezidents Guntis Ulmanis paziņoja, ka šādā redakcijā līgumu parakstīšana nav iespējama. Tomēr beigu beigās valdība V. Birkava vadībā nedaudz nomierināja daļu sabiedrības, iekļaujot līgumu paketē vēl vienu papildu protokolu, kurš paredzēja veicināt militāro pensionāru un viņu ģimenes locekļu brīvprātīgu aizbraukšanu no Latvijas, t.sk. veicinot fondu un finanšu līdzekļu piesaistīšanu⁴⁴. Līgumi tika parakstīti 1994. g. 30. aprīlī Maskavā, laikā, kad Latvijā bija palikuši vien daži tūkstoši virsnieku un karaspēka palīgdienesti.

V. Birkava valdības mierinājums izrādījās vājš, jo Latviju gandrīz neviens militārais pensionārs nevēlējās pamest. Tieši otrādi —

papildu līgumā atrunātajiem 22 320 militārajiem pensionāriem pēc karaspēka formālās izvešanas pabeigšanas nelegāli palika vēl vairāki tūkstoši, par ko savā vēstulē valdībai ziņoja Krievijas Federācijas jurisdikcijā esošo bruņoto spēku izvešanas kontroles birojs 1994. g. augustā⁴⁵.

Centieni par katru cenu atstāt Latvijā iespējami vairāk militāro pensionāru nebūt nebija Krievijas labdarības akcija vai rūpes par saviem tautiešiem. Krievijas ārpolitikas koncepcijā “Stratēģija Krievijai”, kuru 1992. g. izstrādāja B. Jeļcina padomnieks S. Karaganovs, jau bija iekļauta tēze par “krievvalodīgo iedzīvotāju atstāšanu bijušajās padomju republikās, kur viņiem jākalpo par atbilstošu iedarbības sviru ilgstošai perspektīvai”⁴⁶. Arī 2014. g. notikumi Ukrainā tam ir spilgts apliecinājums un rāda, kādā veidā šī “kalpošana” var notikt.

Latvijas Republikas tā laika ārlietu ministrs G. Andrejevs joprojām uzskata, ka PSRS militāro pensionāru atstāšana Latvijā bija lielākais klupšanas akmens. “Ir pilnīgi nepieņemama Latvijas kolonizācija ar cilvēkiem, kas tika demobilizēti aktīvā vecumā kā jauni padomju armijas virsnieki, lai desmitiem gadu varētu ietekmēt Latvijas iekšpolitiku. Vajadzēja riskēt un liegt viņiem iespēju palikt Latvijā,” saka Georgs Andrejevs⁴⁷.

Zaudējumu kompensācijas un materiālie jautājumi

To risinājums atkal tieši bija atkarīgs no pamatjautājuma par to, vai karaspēka atrašanās Latvijā bijusi okupācijas un aneksijas rezultātā, vai tas tur atrodas pēc Latvijas, tās valdības un tautas gribas atbilstoši starptautisko tiesību normām. Ņemot vērā pušu pilnīgi atšķirīgos viedokļus šajā jautājumā, tikpat atšķirīgi bija uzskati par materiālo zaudējumu kompensāciju un armijas nekustamo īpašumu piederību.

Jau pirmajā delegāciju tikšanās reizē 1992. g. 1. februārī Krievijas puse atzina Latvijas Republikas īpašuma tiesības tikai uz

tām bruņoto spēku lietošanā esošajām ēkām un būvēm, kuras Latvija uzcēlusi līdz 1940. g. 17. jūnijam⁴⁸. Sākotnēji Krievija vēlējās panākt, lai Latvija kompensētu visu to armijas atstāto nekustamo īpašumu vērtību, kas uzcelti pēc 1940. g. 17. jūnija. Latvija tam kategoriski nepiekrīta. Jūtot Latvijas stingro pozīciju, drīz vien Krievija mainīja savu nostāju, piedāvājot tā saukto nulles variantu. Tas nozīmēja, ka Krievija atteiktos no īpašumu vērtības kompensācijas, ja Latvijas puse atteiktos no jebkurām prasībām par karaspēka nodarītajiem ekoloģiskajiem un ekonomiskajiem zaudējumiem visā to klātbūtnes laikā Latvijā. Latvijas delegācija J. Dineviča vadībā noraidīja Krievijas piedāvāto nulles variantu un iesniedza savus aprēķinus par visiem zaudējumiem, kas radušies Latvijai, atrodoties Padomju Savienības sastāvā⁴⁹. Šie zaudējumi, nepārprotami, vairākkārt pārsniedza armijas rīcībā esošo nekustamo īpašumu vērtību un kalpoja kā papildu arguments Latvijas delegācijas sarunās.

Latvijas puses nepiekāpība nekustamā īpašuma jautājumā noveda pie tā, ka armijas daļu komandieri un virsnieki Latvijā aktīvi sāka ne tikai iznomāt, bet arī pārdot nekustamos īpašumus komercstruktūrām⁵⁰. Šos procesus nespēja apturēt pat Latvijas Republikas Augstākās Padomes jau 1991. g. 5. novembrī pieņemtais lēmums, kas visus padomju armijas nekustamos īpašumus pasludināja par valsts īpašumu un saimnieciskos darījumus ar tiem pieļāva tikai ar Latvijas Republikas Ministru Padomes atļauju⁵¹.

Augstākās Padomes lēmums, pasludinot padomju armijas nekustamo īpašumu par Latvijas valsts īpašumu, bija atbilstošs starptautisko tiesību normām un principiem, jo izrietēja no Latvijas okupācijas un aneksijas fakta. Tas nonāca zināmā pretrunā ar 1994. g. 30. aprīlī parakstīto starpvalstu līgumu, kura 7. panta 5. punktā teikts: "Latvijas Puse sniedz Krievijas Pusei taisnīgu kompensāciju par tai nododamo nekustamo īpašumu, kurš uzcelts vai nopirkts par Krievi-

jas Federācijas Bruņoto spēku līdzekļiem un ir Krievijas īpašums."⁵²

Latvijas delegācijas nepietiekami aktīvās pozīcijas dēļ starpvalstu sarunās tā nepanāca kompensāciju par Latvijas armijai 1940. g. atņemto bruņojumu. Okupācijas rezultātā Padomju Savienība piesavinājās vairāk nekā 200 tūkstošus šauteņu, ložmetēju, patšauteņu, pistoļu un revolveru kopā ar milzīgiem municijas krājumiem, dažāda tipa 128 kara lidmašīnas par aptuveni astoņiem miljardiem latu, divas zemūdenes, vairāk nekā 20 dažādu kuģu, motorlaivu, jahtu un ledlaužu, 20 muitas kuterus, kā arī kaujas tērpus un apavus vairāk nekā 110 tūkstošiem karavīru⁵³.

Visā armijas izvešanas un sarunu laikā Latvija nepanāca, ka tai tiktu atdota kaut viena militārās tehnikas, bruņojuma vai robežapsardzes aprīkojuma vienība. Tai pat laikā aizejošās armijas vienību komandieri un virsnieki bija gatavi praktiski pārdot jebko par samaksu skaidrā naudā. Šāda nelegālā tirdzniecība plauka, nereti apdraudot sabiedrības un cilvēku drošību. Tā, piem., Liepājas rajona "Cimdeniekos" izvietotā pretgaisa aizsardzības karaspēka daļa dažādām komercstruktūrām bija pārdevusi 156 tonnas īpaši toksiskās raķešu degvielas komponenta. Pircēji to bija izmantojuši kā kurināmo katlu mājās, neapzinoties šādas rīcības bīstamību⁵⁴.

Sarunu laikā Latvijas delegācija vēl neapzinājās ekoloģisko zaudējumu apjomus un apmērus, ko karaspēka daļas bija nodarījušas apkārtējai videi Latvijai teritorijā. Aizejošā armija pameta ar sprāgstvielām un bumbu atlūzām pilnus mācību poligonus Ādažos, Popē un Saldū, ar raķešu degvielu un citām ne mazāk toksiskām vielām piesārņotu grunti simtiem hektāru platībā. Palika arī simtiem ēku un objektu, kuru izmantošana vai pielāgošana citiem mērķiem nebija iespējama: raķešu šahtas un bumbu novietnes Alūksnē, Bārtā, Olainē, Tukumā un Vaiņodē; pazemes bunkurus Muceniekos, Zaķumuižā u.c.

Pēc Krievijas armijas izvešanas, ieguldot milzīgus finanšu resursus, Latvijai divdesmit gadu laikā izdevies sakopt tikai nelielu daļu piesārņoto un pielūžņoto teritoriju, nesāņemot nekādu palīdzību vai kompensācijas no Krievijas. Latvijas Republikas valdības uzdevumā valsts uzņēmums “Vides projekti” aprēķinājis padomju armijas nodarītos zaudējumus Latvijai videi. Tie sasniedz gandrīz miljardu eiro, precīzāk 891 070 560 eiro⁵⁵. Interesanti, ka šī summa ir lielāka nekā tā, ko sakarā ar Krievijas agresiju Ukrainā ASV ir nolēmusi piešķirt Austrumeiropas aizsardzības stiprināšanai⁵⁶.

Sarunās ar Krieviju Latvijas delegācija J. Dineviča vadībā aktīvi uzstāja, lai Krievija atlīdzinātu videi nodarītos zaudējumus, reiz tā pati uzņēmusies Padomju Savienības mantinieces pienākumus un atbildību par armijas izvešanu. Sarunu otrajā posmā šiem jautājumiem tika pievērsta vien otršķirīga loma, koncentrējoties uz armijas izvešanas termiņiem un Skrundas objekta jautājumiem. Tā rezultātā starpvalstu līguma 13. pantā iekļauts ieraksts, kas Krievijai neuzliek nekādus pienākumus: “Visi nododamie objekti tiek pārbaudīti, lai konstatētu apkārtējās vides piesārņojumu, dabas resursu bojājumu un noplicināšanas pakāpi.”⁵⁷ Pamatojoties uz to un ekspertu aprēķinātajiem zaudējumiem, Latvijai jau sen vajadzēja iesniegt oficiālu prasību Krievijai un strīdus gadījumā šo jautājumu risināt starptautiskajā šķīrējtiesā.

Baltijas valstu sadarbības nesaskaņotība

Iepazīstoties ar daudzajiem Baltijas valstu kopīgajiem dokumentiem un šo valstu amatpersonu oficiālajām runām, varētu rasties iespaids, ka Krievijas karaspēka izvešanā valdījusi pilnīga saskaņa un laba sadarbība. Tā tas arī ir, ja runājam par mērķi, — Baltijas valstu starpā nekad nav bijis ne mazāko domstarpību, ka jāpanāk okupācijas karaspēka iespējami ātra un pilnīga izvešana no

šo valstu teritorijas un tas darāms, cenšoties panākt maksimālu starptautisko atbalstu.

Paanalizējot dziļāk Baltijas valstu savstarpējās attiecības sakarā ar Krievijas karaspēka izvešanu, tomēr atklājas nepievilcīga aina. Šajā Baltijas valstīm un to neatkarībai vitāli svarīgajā jautājumā ne tikai pietrūcis vienotības un vēlmes saskaņot pat visai principiālas pozīcijas, bet vairākkārt vienas valsts pieņemtie lēmumi kaitējuši otrai vai abām pārējām Baltijas valstīm.

Sākuma posmā — 1991. un 1992. g. — katra valsts izvirzīja savus, ar pārējām Baltijas valstīm savstarpēji nesaskaņotus Krievijas karaspēka izvešanas termiņus, noteica atšķirīgus Krievijas karaspēka pagaidu uzturēšanās nosacījumus, pieņēma atšķirīgus lēmumus militārā īpašuma jautājumos. Neapanākot vienotu pozīciju ar pārējām Baltijas valstīm, Lietuva 1992. g. sarīkoja referendumu par Krievijas karaspēka izvešanas nepieciešamību, ko nedarīja Latvija un Igaunija⁵⁸. Protams, referendumā loma būtu daudz ietekmīgāka, ja tas būtu noticis visās trijās Baltijas valstīs. Tāpat Baltijas valstis nevienojās, ka nepieciešams kopējiem spēkiem vispirms panākt 1940. g. okupācijas fakta starptautisku atzīšanu, kam būtu bijusi ārkārtīgi liela nozīme sarunās ar Krieviju.

Lietuva, nesaskaņojot savu rīcību ar Latviju un Igauniju, panāca, ka 1992. g. augustā aizsardzības ministriju līmenī ar Krieviju tika parakstīta vienošanās par Krievijas karaspēka izvešanu no Lietuvas līdz 1993. g. 31. augustam. Šīs vienošanās dokumentu ar zināmām grūtībām Latvija ieguva tikai kādu laiku pēc tā parakstīšanas. Lietuva, kuras iedzīvotāju sastāvā 80% ir lietuvieši, varēja atļauties integrēt savā vidū demobilizētās padomju karaspēka militārpersonas un paredzēt to tiesības iegūt Lietuvas pilsonību, paredzēt dzīvokļu privatizācijas tiesības Krievijas karaspēka aktīvā dienesta virsniekiem un citas priekšrocības. Taču šāds lēmums nostādīja grūtā situācijā Igauniju un it īpaši Latviju, kurā nacionālais sastāvs jau

bija kritiskā līmenī un neļāva integrēt lielu citautiešu skaitu.

Diemžēl tā nevēriba pret Latviju un Igauniju, ko attiecībā ar Krieviju nodemonstrēja Lietuva, atkārtojās no Latvijas puses 1994. g. janvārī–aprīlī sarunās ar Krieviju attiecībā pret Igauniju. 1994. g. sākumā, kad kļuva zināmi Latvijas piekāpšanās plāni Krievijai, parādījās neslēpts satraukums Igaunijā. Uzzinājis par Latvijas piekāpšanos attiecībā uz Skrundas objektu saglabāšanu, Igaunijas ārlietu ministrs J. Luiks atzīmēja: “Mani satrauc, lai Dievs nedod, ka šī piekāpšanās inerces varētu skart arī citus jautājumus, piem., armijas pensionārus. Šī ir problēma, kas vienādi vai otrādi var ietekmēt arī mūsu sarunas ar Krieviju.”⁵⁹ Nerēķinoties ar Igaunijas viedokli, Latvija 1994. g. 30. aprīlī parakstīja līgumu paketi ar Krieviju, t.sk. par plašām sociālajām garantijām militārajiem pensionāriem, tādējādi nostādot grūtā situācijā Igauniju.

Vērtējot nesaskaņas Baltijas valstu starpā, V. Birkavs — tā laika Latvijas premjerministrs — atceras, ka gan Igaunijā, gan Latvijā bija politiskie spēki, kas neatzina piekāpšanos Krievijai un uzskatīja, ka tā savu karaspēku izvedīs pati arī bez līguma, tāpēc mēs šajā jautājumā strādājām neatkarīgi no Igaunijas un Lietuvas, lai arī kopīga izpratne par karaspēka izvākšanas nepieciešamību mums bija⁶⁰. Arī trimdā ASV sadarbība latviešu, lietuviešu un igauņu starpā daudz ciešāka un labāka bijusi līdz 1991. g., nekā pēc tam karaspēka izvešanas jautājumā⁶¹.

Karaspēka izvešanas problēmas internacionalizācija

Kopš atmodas un neatkarības deklarēšanas Latvija savu ceļu uz neatkarību un pilnīgu atdalīšanos no Padomju Savienības veidoja, cieši sadarbojoties ar pārējām Baltijas valstīm un meklējot atsaucību un atbalstu pie ietekmīgākajām un ieinteresētākajām rietumvalstīm. Izņēmums šajā ziņā nebija arī padomju (vēlāk — Krievijas) karaspēka izvešana.

Pirms neatkarības starptautiskās atzišanas, t.i., līdz 1991. g. augusta beigām–septembrim Rietumvalstis norobežojās ne tikai no šī jautājuma risināšanas, bet pat no apspriešanas, lai nekaitētu M. Gorbačova reformu procesam Padomju Savienībā. Situācija mainījās kopš 1991. g. rudens, kad Latvijas Augstākās Padomes deputātiem, valdības un Ārlietu ministrijas amatpersonām Rietumvalstis un starptautiskajās organizācijās pavērs plašas iespējas runāt un risināt armijas izvešanas jautājumus. Tie tika akcentēti mūsu valsts vadītāju runās gan no ANO, gan EDSA tribīnēm jau mūsu valsts iestāšanās procesā šajās prestižajās organizācijās. Otrajā dienā pēc Latvijas uzņemšanas ANO 1991. g. 18. septembrī tās augsto tribīni izmantoja Latvijas Republikas Augstākās Padomes priekšsēdētājs Anatolijs Gorbunovs, lai visai pasaulei atgādinātu: “Vēl joprojām Latvijā nav likvidētas visas Hitlera–Staļina noziedzīgā pakta sekas: bez jebkāda tiesiska pamata mūsu teritorijā vēl atrodas PSRS Bruņoto spēku daļas.”⁶²

Starptautiskais atbalsts Krievijas karaspēka izvešanai tika meklēts visās iespējamās starptautiskajās organizācijās — gan tajās, kur Latvija jau bija kļuvusi par dalībvalsti (ANO, EDSA u.c.), gan tajās, kur vēl tikai cerēja iekļūt (Eiropas Padome, Rietumeiropas Savienība, NATO Parlamentārā asambleja u.c.). Visās šajās organizācijās tādā vai citādā formā tika pieņemti dokumenti, kuros atzīmēta nepieciešamība izvest Krievijas karaspēku no Baltijas valstīm.

Lielākos panākumus Krievijas karaspēka izvešanas problēmas internacionalizēšanā Baltijas valstis guva, darbojoties kopā Eiropas drošības un sadarbības apspriedes (EDSA) galotņu konferencē 1992. g. 9.–10. jūlijā Helsinkos. Šajā forumā piedalījās arī ASV prezidents Dž. Bušs un Krievijas prezidents B. Jeļcins. Baltijas valstu vadītāju pozīcija bija jau saskaņota iepriekš Baltijas valstu padomē. Tā bija konsekventa un kategoriska, kā tas redzams arī Latvijas Republikas Augstākās Padomes priekšsēdētāja apspriedē

teiktā: “Pirmkārt, mēs ceram, ka Helsinku noslēguma dokumentā tiks uzsvērts, ka svešas valsts karaspēka atrašanās Baltijas valstīs ir pretrunā ar starptautisko tiesību pamatprincipiem. Otrkārt, būtu nepieciešams apzināties, ka karaspēka klātbūtne nav tikai Baltijas valstu iekšēja problēma, bet ir drauds Eiropas drošībai kopumā. Treškārt, mēs ceram, ka EDSA dalībvalstis atbalstīs baltiešu prasību, lai saskaņā ar starptautisko tiesību pamatprincipiem tiktu noslēgti divpusēji līgumi par drīzu, kontrolējamu un pilnīgu ārvalsts karaspēka izvešanu no Baltijas valstīm. Pie tam šajos līgumos jāietver armijas izvešanas grafiks.”⁶³

Ņemot vērā Baltijas valstu uzstājību, kā arī ASV, Zviedrijas un daudzu citu rietumvalstu atbalstu, EDSA pēc būtības bija pirmā starptautiskā organizācija, kas skaidri un nepārprotami 1992. g. jūlijā deklarēja ārvalstu karaspēka izvešanas nepieciešamību no Baltijas. Kā uzskatīja Zviedrijas premjerministrs K. Bilts, tieši Helsinkos Jeļcins pirmo reizi īsti aptvēra, cik lielu nozīmi šim jautājumam piešķir starptautiskā sabiedrība⁶⁴.

Līdzīgi kā starptautiskajās organizācijās, arī divpusējās attiecībās ar rietumvalstīm gan Latvija, gan pārējās Baltijas valstis izmantoja katru iespēju gūt atbalstu Krievijas karaspēka izvešanai. Īpašas attiecības Latvijai šajā jomā izveidojās ar ASV un Zviedriju, kuras abas vistiešākajā un viskonkrētākajā veidā iesaistījās Krievijas karaspēka izvešanas jautājuma risināšanā⁶⁵.

Katrai no šīm valstīm blakām taisnīguma un starptautisko tiesību pamatprincipu izpratnei bija vēl savi motīvi Baltijas valstu atbalstam. ASV šādā veidā vienkārši turpināja savu konsekvento piecdesmit gadu ilgušo Baltijas valstu inkorporācijas Padomju Savienības sastāvā neatzīšanas politiku⁶⁶. Prezidenta Dž. Buša laikā gan šī politika izpaudās vairāk tādā veidā, lai pamācītu Baltijas tautas neizjaukt M. Gorbačova un vēlāk arī B. Jeļcina reformas un demokratizācijas centienus attiecīgi Padomju Savienībā un Krievijā.

Situācija mainījās prezidenta B. Klintonā laikā, sākot apmēram no 1993. g. vasaras–rudens, kad arī Latvijā aiz muguras bija Saeimas vēlēšanas un darbu uzsāka jaunā valdība V. Birkava vadībā. No vienas puses raugoties, tieši B. Klintonā administrācija bija izstrādājusi un īstenoja vērienīgu atbalsta programmu reformām Krievijā, t.sk. piešķirot lielāko ASV vēsturē finansiālo atbalstu, kāds jebkad ir ticis piešķirts kādai atsevišķai valstij⁶⁷. No otras puses — ASV rēķinājās ar veselu miljonu baltiešu izcelsmes amerikāņiem, kuri cita starpā prezidenta vēlēšanu kampaņā pirmo reizi bija atbalstījuši demokrātus un B. Klintonā kandidāturu⁶⁸. Turklāt baltiešu organizācijas diezgan jūtami spēja lobēt karaspēka izvešanas jautājumus arī ASV Kongresā, kur finansiālu palīdzību Krievijai tieši saistīja ar rezultātiem šajā jomā. Acīmredzot, ņemot to visu vērā, B. Klintons bija nolēmis karaspēka izvešanu no Baltijas valstīm vērtēt kā lakmusa papīru demokratizācijas un vērtību pārorientācijas procesiem Krievijā. ASV prezidents un viņa administrācija šim jautājumam piešķīra ļoti lielu nozīmi un veltīja pūles tā risināšanai. “Ikreiz, kad tiekos ar Jeļcinu, es paceļu jautājumu par Baltiju,” bija teicis B. Klintons Zviedrijas premjerministram K. Biltam 1993. g. 1. decembrī⁶⁹. To apstiprina ASV ārlietu sekretāra speciālais padomnieks Strobs Talbots (*Strobe Tallbott*), kurš norāda, ka B. Klintons Krievijas karaspēka izvākšanu no Baltijas valstīm uzskatījis par ārkārtīgi svarīgu, salīdzinot to ar Krievijas kodolieroču izvākšanu no Ukrainas, lai atbalstītu tās drošību un neatkarību⁷⁰.

Zviedrijas aktīvā iesaiste Krievijas karaspēka izvešanas veicināšanā izskaidrojama gan ar tās pašas drošības interesēm, gan vēlmi pierādīt savu spēju un ietekmi starptautiski nozīmīgas problēmas risināšanā. Tas varbūt arī nebūtu noticis, ja Zviedrijas valdību tolaik nevadītu K. Bilts un viņa padomnieks nebūtu bijušais diplomāts Latvijā un Lietuvā Lars Fredēns, kura enerģiju, kompetenci un aktivitāti šajā ziņā ir grūti pārvērtēt.

ASV un Zviedrija Krievijas karaspēka izvešanas problēmu kopš 1993. g. decembra risināja kopā, gan apmainoties ar informāciju un viedokļiem, gan koordinēti mudinot un ietekmējot Krieviju. Abas valstis gan aktīvi konsultēja Latvijas un Igaunijas politikus un sarunvedējus, gan deva tiem padomus. ASV prezidents Klintons bija tas, kurš pārliecināja B. Jeļcinu, ka jāatrod kompromiss par Skrundas objekta saglabāšanas ilgumu pēc 1994. g. 31. augustā paredzētās karaspēka izvešanas pabeigšanas. Latvijā tolaik premjerministrs un ārlietu ministrs pieļāva iespēju Skrundas lokatoru saglabāt ne ilgāk kā uz trim gadiem, papildus paredzot vēl 12 mēnešus pēc tam objekta demontāžai. Krievija pieprasīja ne mazāk kā piecus gadus un 24 mēnešus demontāžai. Beigu beigās B. Klintons un B. Jeļcins 1994. g. 13. janvārī Maskavā vienojās par četriem gadiem un 18 mēnešiem demontāžai⁷¹.

Maskavā panākto kompromisu Skrundas jautājumā neatbalstīja liela daļa Latvijas parlamenta deputātu, daļa — izturējās nogaidošī. Līguma parakstīšana ar Krieviju joprojām bija apdraudēta. Šajā situācijā pēc Latvijas Republikas ārlietu ministra G. Andrejeva iniciatīvas ASV uzaicināja visu astoņu Latvijas Saeimas frakciju vadītājus, kā arī ārlietu ministru un Latvijas delegācijas vadītāju sarunām ar Krieviju apmeklēt Balto namu. Latvijas delegācija Vašingtonā tika uzņemta visaugstākajā līmenī, ASV eksperti izskaidroja Skrundas objekta lomu Krievijas un pasaules stratēģiskās aizsardzības sistēmā, atklājot, kādēļ Krievija nevar tūlīt atteikties no šī objekta. Latvijas delegācijas vizīte ASV, kurai tūlīt sekoja arī tās pašas delegācijas vizīte Stokholmā, jūtami vairoja Latvijas politisko spēku atbalstu piedāvātajam Skrundas jautājuma risinājumam.

ASV un Zviedrijas palīdzība Krievijas karaspēka izvešanā no Latvijas koncentrējās uz termiņiem un Skrundas radara problēmas risināšanu, atstājot novārtā Krievijas pieaugošās prasības nodrošināt īpašas tiesības

krievvalodīgajiem Latvijā un sociālās garantijas tur palikušajām militārpersonām. Tā bija stratēģiska kļūda, kuras negatīvos rezultātus Latvijā jūtam vēl pārliecinātāk tagad — 20 gadus pēc Krievijas armijas izvešanas.

Secinājumi

Sarunās par karaspēka izvešanu Latvija nepārprotami uzskatīja, ka Padomju Savienības karaspēks, ko savā jurisdikcijā pārņēma Krievija, Latvijā atrodas okupācijas un aneksijas rezultātā. Taču sarunās Latvija aprobežojās ar terminu “ārvalstu karaspēks, kas izvedams no Latvijas”. Tas ļāva Krievijai izvirzīt jaunus un jaunus nosacījumus karaspēka izvešanai līdz pat kompensāciju pieprasīšanai par armijas atstāto nekustamo īpašumu, sociālajām garantijām militārpersonām un pensionāriem, līdzdarbībai dzīvokļu celtniecībā izvedamajam karaspēkam Krievijā.

Krievijas pozīcija sarunās neatbilda tās patiesajiem nodomiem un faktiskajai rīcībai. Jau 1992. g. sākumā tā slepeni izveda no Latvijas savus stratēģiskos spēkus. Tas nepārprotami liecina par Krievijas izšķiršanos neatstāt savu karaspēku, t. sk. konvenciālos spēkus Baltijas valstīs. Neatklājot šos plānus, savu palikušo karaspēku Latvijā Krievija līdz pat starpvalstu līguma parakstīšanai izmantoja kā politiskā spiediena līdzekli, lai iegūtu daudzas starptautiskajām tiesībām neatbilstošas privilēģijas.

Baltijas izslavētā vienotība Atmodas laikā tāda nebija sarunās ar Krieviju par tās karaspēka izvešanu. Katra valsts izvirzīja savus, ar pārējām nesaskaņotus izvešanas termiņus, pieņēma atšķirīgus lēmumus militāro pensionāru un armijas īpašumu jautājumos. Lietuva vienīgā pat paredzēja pilsonības piešķiršanu bijušajām okupācijas karaspēka militārpersonām. Latvijas piekāpšanās militāro pensionāru jautājumā grūtā situācijā nostādīja Igauniju. Baltijas valstu sadarbības trūkumu sekmīgi izmantoja Krievija, panākot savas intereses starpvalstu līgumos.

Krievijas karaspēka izvešanā no Latvijas un pārējām Baltijas valstīm nozīmīga bija vairāku starptautisku organizāciju loma un atsevišķu valstu (īpaši ASV un Zviedrijas) atbalsts un palīdzība. Taču rūpējoties tikai par karaspēka ātrāku izvešanu, rietumvalstu tā laika vadītāji nevēlējās iedziļināties Krievijas pieaugošajās prasībās Baltijas valstīm un to nepamatotībā un neatbilstībā starptautiskajām tiesībām. Rezultātā Latvija samaksāja neadekvātu cenu par Krievijas karaspēka izvešanu — tai nācās piekrist Skrundas radiolokācijas stacijas saglabāšanai vēl uz četriem gadiem, tā nesaņēma nekādas kompensācijas par armijas nodarītajiem zaudējumiem apkārtējai videi, tā uzņēmās nepamatotas sociālās garantijas — Krievijas armijas demobilizētajiem pensionāriem u.c. Padomju armijas atstāto bijušo militārpersonu un viņu ģimenes locekļu lielais skaits Latvijā noveda pie sabiedrības šķelšanās, kuras negatīvās sekas jūtamas vēl šodien.

Okupācijas karaspēka izvešana atbilstoši starptautiskajām tiesībām Krievijai kā PSRS tiesību pēctecei bija jāīsteno bez jebkādiem nosacījumiem un prasībām, kompensējot Latvijai visus materiālos zaudējumus un morālo kaitējumu. Tā vietā Krievija saņēma līgumu paketi (1994. g. 30. aprīlī), kurā lielāko daļu atbildības par okupācijas seku likvidēšanu uzņēmās pati Latvija.

Krievijas karaspēka izvešana no Latvijas nebūtu uzskatāma par Latvijas vai starptautiskās sabiedrības diplomātisko uzvaru, bet gan par mācību, veidojot savu drošības politiku attiecībās ar Krieviju mūsdienās un nākotnē. Latvijai jāatceras, ka nedz piekāpšanās Krievijai karaspēka izvešanas kontekstā, nedz Abrenes novada dāvināšana Krievijai ne tikai nav uzlabojusi starpvalstu attiecības, bet drīzāk bijis pamats jaunu un jaunu prasību izvirzīšanai. Baltijas valstīm būtu jāņem vērā, ka to vienotība ir spēks, kas līdz šim nav pietiekami izmantots attiecībās ar Krieviju.

Avoti un piezīmes

- 1 Upmalis I., Tilgass Ē., Dinevičs J., Gorbunovs A. *Latvija — PSRS karabāze. 1939–1998: materiāli un dokumenti par Padomju armijas atrašanos Latvijā un tās izvešanu*. Rīga: Zelta grauds, 2006. 118. lpp.
- 2 Обращение Координационного центра Союза военнослужащих Прибалтики к военнослужащим Союза ССР; Положение о Союзе военнослужащих Прибалтики. *За родину*. 9 апр. 1991. Стр. 3.
- 3 Resolution on the Proposal of the Republic of Iceland to act as a mediator in organising and conducting negotiations between the Baltic States and USSR. *Jurmala*, April 13, 1991. Together. Council of the Baltic States. 1990–1992. Documents. Vilnius, Lithuanian Institute of International Political and Economic Relations, 1996, p.56.
- 4 Konceptcija “Par Latvijas Republikas delegācijas sarunu ar Padomju Sociālistisko Republiku Savienības delegāciju par Latvijā izvietoto Padomju Sociālistisko Republiku Savienības karaspēku izvešanu no Latvijas Republikas.” Par pamatu ņemti 1991. gada 25. martā Viļņā Lietuvas, Latvijas, Igaunijas Augstākās Padomes deputātu un ekspertu izstrādātie dokumenti. LVA, 290.f., 12. apr., 9.l., 33.–36. lpp.
- 5 Par PSRS Bruņoto spēku pilnīgu izvešanu no Latvijas Republikas. Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1991. gada 29. augusta lēmums. *likumi.lv/doc.php?id=68780* (sk. 29.05.2014).
- 6 Состав государственной делегации Российской Федерации на переговорах с Латвийской Республикой. LVA, 270. f., 8. apr., 35. l., 51.–53. lpp.
- 7 Par Latvijas Republikas delegāciju starpvalstu sarunās ar KPFSR. Latvijas Republika Augstākās Padomes 1991. gada 5. novembra lēmums. Upmalis I., Tilgass Ē., Dinevičs J., Gorbunovs A. *Latvija — PSRS karabāze...* 201. lpp.

- ⁸ Komunikē par Krievijas Federācijas valsts delegācijas un Latvijas Republikas valsts delegācijas sarunām Rīgā 1992. gada 1. februārī. LVA, 270. f., 8. apr., 35. l., 83. lp. *Communique About Negotiations between the Republic of Latvia and the Russian Federation State Delegation in Riga on February 1. 1992.* LVA, 270. f., 8. apr., 35. l., 121.–122. lp.
- ⁹ Turpat. Sk. arī informāciju un diskusijas par Krievijas–Latvijas 1992. gada 1. februāra sarunām LR Augstākās Padomes plenārsēdē: Latvijas Republikas Augstākās Padomes (1990–1993) 4. sesijas 9. sēdes (02.04.1992.) stenogramma. *Latvijas Vēstnesis*. Dokumenti. Latvijas Republikas Augstākās Padomes stenogrammas. 213. burtnīca, 5367.–5370. lpp.
- ¹⁰ Bij. Latvijas delegācijas vadītājs Jānis Dinevičs apstiprina, ka okupācijas tēmu sarunās nepacēlām, lai tās nenonāktu strupceļā (intervija šī raksta autoram, 05.06.2014).
- ¹¹ Fredēns L. P. *Atgriešanās. Zviedrijas drošības politika un Baltijas valstu atgūtās neatkarības pirmie gadi. 1991–1994.* Rīga: Atēna, 2011. 172., 173. lpp.
- ¹² Šī raksta autora intervija ar tā laika Latvijas Republikas Ministru prezidentu (1993–1994) Valdi Birkavu (18.05.2014).
- ¹³ LVA, 270. f., 8. apr., 35. l., 84.–109. lp.
- ¹⁴ Mille A. *Te un citadelē. Jānis Peters. Tumšsarkanā.* Rīga: Atēna, 2006. 272. lpp.
- ¹⁵ Šī raksta autoram kā Latvijas delegācijas loceklim sarunās nācās piedalīties no to sākuma 1992. g. februārī līdz 1993. g. vasarai, kad tūlīt pēc Saeimas vēlēšanām tika apstiprināts jauns delegācijas sastāvs.
- ¹⁶ www.likumi.lv/doc.php?id=66328 (sk. 08.06.2014).
- ¹⁷ Latvijas Republikas Augstākās Padomes (1990–1993) 5. sesijas 9. sēdes (09.15.1992.) stenogramma. *Latvijas Vēstnesis*. Dokumenti. Latvijas Republikas Augstākās Padomes stenogrammas. 275. burtnīca, 7322. lpp.
- ¹⁸ Autora intervija ar bij. Latvijas Republikas ārlietu ministru G. Andrejevu. (28. 05. 2014).
- ¹⁹ Turpat.
- ²⁰ Turpat.
- ²¹ A. Kozireva priekšlikumi, iesniegti Baltijas valstu ārlietu ministriem Maskavā 06.08.1992. Upmalis I., Tilgass Ē., Dinevičs J., Gorbunovs A. *Latvija — PSRS karabāze... 327., 328. lpp.*
- ²² Helsinki Summit Declaration. Conference for Security and Co-operation in Europe. 1992 Summit. Helsinki 9–10 July 1992. www.osce.org/mc/39530?download=true (sk. 03.06.2014).
- ²³ Upmalis I., Tilgass Ē., Dinevičs J., Gorbunovs A. *Latvija — PSRS karabāze... 47. lpp.*
- ²⁴ To apstiprina arī bij. Latvijas delegācijas vadītājs J. Dinevičs intervijā šī raksta autoram (05.06.2014).
- ²⁵ Šī raksta autors 1991.–1993. g. bija Latvijas Republikas aizsardzības ministrs.
- ²⁶ Fredēns L. P. *Atgriešanās. Zviedrijas drošības politika... 76. lpp.*
- ²⁷ Latvijas delegācijas vadītājs J. Dinevičs atceras, ka militārpersonas Krievijas delegācijā bijušas daudz pragmatiskākas un pielaidīgākas nekā ārlietu resora pārstāvji (intervijā šī raksta autoram, 05.06.2014).
- ²⁸ Upmalis I., Tilgass Ē., Stankevičs E. *Latvija padomju militāristu varā. 1939–1999.* Rīga: Latvijas okupācijas izpētes biedrība, 2011. 176. lpp.
- ²⁹ Turpat, 177. lpp.
- ³⁰ Izņēmums tika piemērots attiecībā uz ASV pretballistisko raķešu brīdināšanas stacijām Tulē (Grenlandē) un Failingdeilā (Lielbritānijā), kas tur atradās jau līguma parakstīšanas brīdī (Līguma VI (b) pants).
- ³¹ Система предупреждения о ракетном нападении. “Волга”. РЛС. www.army.lv/ru/volga/895/328 (sk. 12.05.2014).

- ³² Станция космической разведки “Звезда” Вентспилс-8 (MS/11965) www.geocoaching.su/?pn=101&cid=11965 (sk. 29.05.2014).
- ³³ Upmalis I., Tilgass Ē., Stankevičs E. *Latvija padomju militāristu varā...* 167. lpp.
- ³⁴ Zvingule A. Nauda kosmiskajiem pētījumiem. *Latvijas Avīze*. 12. janv. 2006.
- ³⁵ LNA LVA 270. f., 8. apr., 35. l., 84. lp.
- ³⁶ Протокол заседания рабочих групп экспертов Российской Федерации и Латвийской Республики. 30 июня–2 июля 1992 г. LNA LVA 270. f., 8. apr., 35. l., 192. lp.
- ³⁷ Fredēns L. P. *Atgriešanās. Zviedrijas drošības politika ...* 72. lpp.
- ³⁸ Autora intervija ar bij. Latvijas Republikas ārlietu ministru G. Andrejevu. (28. 05. 2014).
- ³⁹ Fredēns L. P. *Atgriešanās. Zviedrijas drošības politika ...* 253. lpp.
- ⁴⁰ Turpat, 256. lpp.
- ⁴¹ Intervijā radio “Brīvā Eiropa” 1994. g. 18. aprīlī Ministru prezidents V. Birkavs norāda, ka no Latvijā paliekošajiem militārajiem pensionāriem 8500 ir jaunāki par 60 gadiem, bet puse no tiem jaunāka par 50 gadiem. Intervijas ieraksts no G. Andrejeva personīgā arhīva.
- ⁴² Protokols pie Latvijas Republikas valdības un Krievijas Federācijas valdības vienošanās par Latvijas Republikas teritorijā dzīvojošo Krievijas Federācijas militāro pensionāru un viņu ģimenes locekļu sociālo aizsardzību. *Latvijas Vēstnesis*. 144(275). 10.12.1994.
- ⁴³ Autora intervija ar V. Birkavu. (18. 05. 2014).
- ⁴⁴ Protokols pie Latvijas Republikas valdības un Krievijas Federācijas valdības vienošanās par Latvijas Republikas teritorijā dzīvojošo Krievijas Federācijas militāro pensionāru un viņu ģimenes locekļu sociālo aizsardzību. *Latvijas Vēstnesis*. 144(275), 10.12.1994.
- ⁴⁵ Upmalis I., Tilgass Ē., Dinevičs J., Gorbunovs A. *Latvija — PSRS karabāze...* 347. lpp.
- ⁴⁶ Караганов С. Проблемы защиты интересов Российско ориентированного населения в Ближнем зарубежье. *Дипломатический вестник*. 1993. № 11. Стр. 45.
- ⁴⁷ Par reālpolitiku, morālpolitiku, lāča ausīm un zelta mirkļiem. Latvijas Republikas bijušā ārlietu ministra un diplomāta profesora Georga Andrejeva intervija Ligitai Kovtunai. *Laiks*. 15.–21. marts. 2014. 14. lpp.
- ⁴⁸ Komunikē par Krievijas Federācijas valsts delegācijas un Latvijas Republikas valsts delegācijas sarunām Rīgā 1992. gada 1. februārī. LVA, 270. f., 8. apr., 35. l., 83. lp.
- ⁴⁹ Par Latvijas un PSRS savstarpējiem norēķiniem un kompensāciju par padomju armijas īpašumu, ko pārņems Latvijas valsts. Sast. M.Šmulders, Latvijas statistikas institūts; Upmalis I., Tilgass Ē., Stankevičs E. *Latvija padomju militāristu varā...* 227.–228. lpp.
- ⁵⁰ Karaspēka daļu saraksts — kas iztirgots komercstruktūrām. LVA, 270. f., 8. apr., 35. l., 55. lp.
- ⁵¹ Par PSRS Aizsardzības ministrijas, PSRS robežapsardzības karaspēka un PSRS lekšlietu ministrijas iekšējā karaspēka pārziņā esošā īpašuma pārņemšanu Latvijas Republikas valsts īpašumā. Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1991. g. 5. novembra lēmums. likumi.lv/doc.php?id=70833 (sk. 02.06.2014).
- ⁵² Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgums par Krievijas Federācijas Bruņoto spēku pilnīgas izvešanas no Latvijas Republikas teritorijas nosacījumiem, termiņiem un kārtību un to tiesisko stāvokli izvešanas laikā. Parakstīts Maskavā 1994. gada 30. aprīlī. *Latvijas Vēstnesis*. Nr. 144 (275). 10.12.1994.
- ⁵³ Latvijas armijas bruņojums 1940. gadā. *Latvijas valsts aizsardzības likumi*. Rīga: Junda, 1993. 276.–279. lpp.

- ⁵⁴ Upmalis I., Tilgass Ē., Dinevičs J., Gorbunovs A. *Latvija — PSRS karabāze...* 47. lpp.
- ⁵⁵ Upmalis I., Tilgass Ē., Stankevičs E. *Latvija padomju militāristu varā...* 225. lpp.
- ⁵⁶ Krēķis J. Obama piešķir miljardu dolāru Austrumeiropas aizsardzības stiprināšanai. www.la.lv (sk. 04.06.2014).
- ⁵⁷ Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgums par Krievijas Federācijas Bruņoto spēku pilnīgas izvešanas no Latvijas Republikas teritorijas nosacījumiem, termiņiem un kārtību un to tiesisko stāvokli izvešanas laikā. Parakstīts Maskavā 1994. gada 30. aprīlī. *Latvijas Vēstnesis*. Nr. 144 (275). 10.12.1994.
- ⁵⁸ 1992. g. 14. jūnija referendumā Lietuvas pilsoņiem piedāvāja izteikt attieksmi attiecībā uz šāda satura tekstu: "Es pieprasu, lai bijušās PSRS armijas izvešana no Lietuvas Republikas teritorijas tiktu sākta nekavējoties un būtu pabeigta 1992. gadā, un pieprasu, lai tiktu atlīdzināti Lietuvas iedzīvotājiem un Lietuvas valstij nodarītie zaudējumi." Šim tekstam savu piekrišanu izteica 1 744 135 (90,76% no visiem balsojušiem) Lietuvas pilsoņi. Referendumā par bijušās PSRS armijas izvešanu no Lietuvas piedalījās 1 924 328 (75,76%) Lietuvas pilsoņu, bet balsošanas tiesības bija 2 540 023. Pret armijas izvešanu izteicās 140 051 (7,29% no visiem balsojušiem) Lietuvas pilsonis. *Diena*. 1992. 16. jūn.
- ⁵⁹ Putriņš J. Vai Pirra uzvara? *Atmoda Atpūtai*. 1994. 16. febr.
- ⁶⁰ Šī raksta autora intervija ar Valdi Birkavu. (18.05.2014).
- ⁶¹ Šī raksta autora intervija ar Ojāru Kalniņu. (16.05.2014).
- ⁶² Upmalis I., Tilgass Ē., Dinevičs J., Gorbunovs A. *Latvija — PSRS karabāze...* 124. lpp.
- ⁶³ Turpat. 126. lpp.
- ⁶⁴ Fredēns L. P. *Atgriešanās. Zviedrijas drošības politika...* 75. lpp.
- ⁶⁵ Laikā, kad Latvijas delegāciju vadīja J. Dinevičs, ar konsultācijām un padomiem daudz palīdzēja Vācijas ārkārtējais un pilnvarotais vēstnieks Latvijā Hāgens grāfs Lamsdorfs (*Hagen Graf Lambsdorf*), ko intervijā šī raksta autoram apstiprināja J. Dinevičs (05.06.2014).
- ⁶⁶ ASV Baltijas valstu inkorporācijas Padomju Savienības sastāvā neatzīšanas politiku kā vienu no būtiskiem faktoriem ASV aktīvajai rīcībai, lai panāktu Krievijas karaspēka ātrāku izvešanu, atzina tā laika Latvijas ārkārtējais un pilnvarotais vēstnieks ASV intervijā šī raksta autoram 2014. g. 15. maijā.
- ⁶⁷ Beyrle J. R. *Case study: The Withdrawal of Russian Military Forces from the Baltic States*. National Defense University, National War College, 1996. P.15.
- ⁶⁸ Pastāvēja viedoklis, ka ASV varētu pastāvīgi dzīvot ap simt tūkstoši latviešu, ap trīsdesmit tūkstoši igauņu un ap astoņsimt līdz deviņsimt tūkstoši lietuviešu (šī raksta autora intervija ar Ojāru Kalniņu 2014. g. 16. maijā).
- ⁶⁹ Fredēns L. P. *Atgriešanās. Zviedrijas drošības politika...* 214. lpp.
- ⁷⁰ Beyrle J. R. *Case study: The Withdrawal of Russian Military Forces from the Baltic States*. National Defense University, National Defense College, 1996. P.15.
- ⁷¹ Fredēns L. P. *Atgriešanās. Zviedrijas drošības politika...* 228. lpp.

REMOVAL OF RUSSIAN FEDERATION ARMED FORCES FROM LATVIA: A DIPLOMATIC SUCCESS OR POLITICAL CONCESSION?

Tālavš Jundzis

Summary

Key words: *Russian armed forces, strategic installations, military pensioners, international negotiations, Russia–Latvia Treaty*

This article has been written with a view to 20 years having elapsed since the departure of the last Soviet (from 28 January 1992 — Russian) armed forces units from Latvia. The aim of this article is to clarify the extent to which the Latvia–Russia Treaty signed on 30 April 1994 regulating departure of these military units corresponded to Latvian national and more global international interests. This article has gained new significance in the light of recent Russian aggression against Ukraine, and the rise in Baltic security concerns.

An analysis is presented of negotiating positions adopted by Latvia and Russia during talks leading to departure of Russian armed forces from Latvia. The Latvian position was clear in that Soviet armed forces, whose jurisdiction was assumed by the Russian Federation, had been stationed in Latvia as the result of occupation and annexation. Nevertheless, in negotiations Latvia was content with the formulation “a foreign military force that must be removed from Latvia”. This wording allowed the Russian Federation to issue a number of demands, whose numbers grew with time, including a demand to receive compensation for property left behind by departing units, as well as social guarantees for de-mobilised and retired military personnel who would remain.

Negotiating positions adopted by the Russian Federation did not correspond either to its true aims or to actions undertaken during the period of negotiations. All strategic military units were secretly removed during 1992, a move that stemmed from a decision by the Russian Federation ultimately not to station its conventional military units any longer in the Baltic States. By failing to reveal its actions Russia used the presence of its remaining military units in Latvia, up until signature of the treaty on their removal, to exert political pressure and to win a number of concessions not in accordance with international law.

An important role in removal of Russian armed forces from Latvia and the other Baltic States was played by several international organisations and assistance was rendered by several states (notably the USA and Sweden). Given an overwhelming desire to see off the Russian armed forces as quickly as possible, little international attention was paid to increasingly strident Russian demands addressed to the Baltic States, as whether these claims were well founded and consistent with international law. As a consequence Latvia had to pay a disproportionately high price for departure of Russian armed forces, notably continued function of the Skrunda early-warning radar facility for four years, receiving no compensation for environmental damage caused by these armed forces and having to assume unreasonable responsibilities, such as ensuring social guarantees for demobilised army personnel, etc. Former Soviet military personnel and their family members were quite numerous and their continued presence in Latvia led to deep divisions in society, the negative consequences of which are still felt today.

It is concluded that departure of Russian military units from Latvia ought not to be seen as a success story, neither for Latvian diplomacy, nor for action by the international community. Rather the episode comprises lessons to be learned by security policy makers when factoring in their relations with the Russian Federation both today and in the future.